

مقدمه

کتاب آموزش ستمدیدگان، اثر فردی است که او را بزرگ‌ترین مربی نیمه‌ی دوم قرن بیستم و دیوئی دوره‌ی معاصر نامیده‌اند (کانپول^۲، ۱۹۹۹). پائولو فریره^۳ این اثر را بین سال‌های ۱۹۶۷ تا ۱۹۶۸، در زمان تبعید به شیلی به زبان پرتغالی نوشت و شهرتی جهانی برای خود به ارمغان آورد. کتاب حاضر که دومین کتاب تألیفی او به شمار می‌آید، دو سال بعد توسط میرا برگمن راموس^۴ به انگلیسی برگردانده شد و تا کنون به بیش از چهل زبان ترجمه و یک میلیون کپی از آن تنها به زبان انگلیسی فروش رفته است (تُرس^۵، ۲۰۱۴). به باور فینبرگ^۶ و تُرس (۲۰۰۱) این کتاب در کنار کتاب دموکراسی و آموزش و پرورش دیوئی مهم‌ترین کتاب‌هایی هستند که در قرن بیستم منجر به رشد فلسفه‌ی تعلیم و تربیت شده‌اند. وایت فورد^۷ و هاکنگ^۸ (۲۰۱۱) این اثر را با کتاب «مدرسه‌زدایی از جامعه» اثر ایوان ایلچ هم‌تراز می‌دانند. خاصیت انقلابی این کتاب سبب شده است برخی از فعالان جمهوری خواه به گنجاندن آن در برنامه‌ی درسی اعتراض کنند. در زمان دیکتاتوری آرژانتین نیز تدریس این کتاب در مدرسه و دانشگاه ممنوع بود و هر فردی که این کتاب را درس می‌داد شکنجه یا کشته می‌شد. اینک این کتاب، در شانزده دانشکده از برترین دانشکده‌های علوم تربیتی در جهان، رفرنس اصلی درس فلسفه‌ی تعلیم و تربیت است (تُرس، ۲۰۱۴).

این کتاب شامل پیش‌گفتار و چهار گفتار است که هیچ‌کدام برای این گفتارها انتخاب نشده است. پیش‌گفتار کتاب به مقایسه‌ی کوتاه‌فکران^۹ و انقلابیون^{۱۰} می‌پردازد و ویژگی‌های هر یک را بیان می‌کند. در گفتار نخست ویژگی‌های ستمگر و ستمدیده بیان می‌گردد. گفتار دوم به مقایسه‌ی دو رویکرد آموزش بانکی و آموزش مبتنی بر حل مسأله اختصاص یافته و در گفتار بعدی شیوه‌ی انجام آموزش مبتنی بر حل مسأله به تفصیل بیان می‌شود. در گفتار پایانی نیز ویژگی‌های نظریه‌ی ضد عمل گفت و شنودی و نقطه‌ی مقابل آن یعنی ویژگی‌های نظریه‌ی عمل گفت و شنودی به تفصیل بیان شده است.

فریره در این اثر ماندگار خود تلاش کرده است تا آموزشی که ستمگران در پیش می‌گیرند و از طریق آن به استثمار ستمدیدگان می‌پردازند را رسوا سازد و آموزشی را معرفی نماید که می‌تواند به رهایی بخشی ستمدیدگان منجر شود. در راستای انجام چنین کاری، او نخست به تعریف ستم و تمایز میان ستمگر و ستمدیده می‌پردازد. مفاهیمی که به خوبی در حوزه‌ی علوم تربیتی می‌توان معادل‌هایی برای آن‌ها پیدا کرد.

ستم اشاره به هر عملی دارد که سدی بر سر راه کامل شدن آدمی باشد. ستمگر کسی است که با رفتار تجویزی خود، انتخاب‌های خود را بر فرد دیگر تحمیل می‌کند. از نگاه ستمگر، بودن یعنی داشتن. او در داشته‌های خود خفه شده است و دیگر نیست، بلکه فقط دارد. از سوی دیگر، ستمدیده فردی است که تصویری از ستمگر را در خود درونی ساخته است و بر سر دو راهی‌های گوناگونی مانند خود بودن یا از خود بیگانه بودن، پیروی از تجویزها یا به رسمیت شناختن حق انتخاب، و تماشاگر یا بازیگر بودن قرار دارد. او از

midwife79@gmail.com

۱. دانشگاه تربیت مدرس

2. Kanpol
3. Paulo Freire
4. Myra Bergman Ramos
5. Torres
6. Feinberg
7. Whiteford
8. Hocking
9. Sectarian
10. Radical

دوگانگی نهفته در وجود خود رنج می‌برد برای رهایی از این وضعیت، او باید ستمگر را کشف کند و به‌عنوان یک سوژه در راه آزادسازی خود گام بردارد تا بتواند خود را باور نماید. این کشف نمی‌تواند صرفاً امری فکری باشد، بلکه باید شامل فعالیت نیز باشد؛ و نمی‌تواند صرفاً عمل‌گرایی باشد، بلکه باید در برگیرنده‌ی تأمل جدی نیز باشد. یعنی فقط به‌وسیله‌ی پراکسیس^۱ شدنی است: تأمل و کنش بر جهان به منظور دگرگون ساختن آن. چنین کاری نیازمند تربیت همعزم^۲ است. در این شیوه‌ی تربیتی، آموزشیار و آموزندگان (رهبری و مردم) که بر واقعیت همعزم شده‌اند، سوژگانی هستند که با مشارکت هم و با تکیه بر پراکسیس، پرده از واقعیت برمی‌دارند و شناختی انتقادی نسبت به آن می‌یابند.

متأسفانه در حال حاضر، نقالی^۳ همچون بلایی به جان آموزش و پرورش افتاده است. محتوای ارائه شده در کلاس، با تجربه‌ی زیسته‌ی آموزندگان بیگانه و از واقعیت و همچنین کلیت پدید آورنده‌ی آن جداست. چنین آموزشی که فریره با عنوان «آموزش بانکی^۴» از آن یاد می‌کند، نوعی سپرده‌گذاری است زیرا آموزشیار سپرده‌های خود را در ذهن آموزندگان می‌گذارد. آموزشیار، محتوای برنامه را گزینش می‌کند و آموزگانی که طرف مشورت نبوده‌اند خود را با او هماهنگ می‌کنند. از نگاه فریره، بدبختی ما در این است که آنانی که از آزادی سخن می‌رانند خود زاینده‌ی آموزش بانکی هستند و معنای واقعی آموزش بانکی و قدرت انسان‌زدایی آن را درک نمی‌کنند. چه تناقضی است وقتی که می‌بینیم آن‌ها در کوششی که برای آزادسازی انجام می‌دهند خودبیگانه‌سازی را به‌عنوان ابزار به کار می‌برند. هیچ کس نمی‌تواند با از خود بیگانه کردن آدمیان، آن‌ها را آزاد سازد.

فریره آدمیان را جستجوگرانی می‌دید که رسالت هستی‌شناختی^۵ آن‌ها انسان‌سازی است. چنین کاری نمی‌تواند در انزوا یا فردگرایی انجام گیرد بلکه فقط با مصاحبت^۶ و همبستگی^۷ شدنی می‌شود. از این رو به مبارزه با آموزش بانکی برخاسته و به معرفی «آموزش مبتنی بر طرح مسأله^۸» اقدام می‌نماید. در چنین آموزشی، اعتقاد به آزادی اراده و حق تفکر و حق بیان وجود دارد^۹. نقش آموزشیار از امانت‌گذار، تجویز کننده، و رام کننده به آموزنده‌ای در میان آموزندگان دیگر تبدیل می‌شود و اصطلاح تازه‌ای به نام آموزشیار-آموزنده و آموزنده-آموزشیار پدید می‌آید. در رویکرد مبتنی بر طرح مسأله، آموزندگان با مسائلی روبرو می‌شوند که با جهانی که با آن و در آن زندگی می‌کنند مرتبط است. آن‌ها در برخورد با این مسائل احساس می‌کنند به چالش کشیده شده‌اند و باید به این چالش پاسخ دهند. از آنجایی که آن چالش را نه به‌عنوان یک پرسش نظری بلکه در بافت کلی با دیگر مسائل مرتبط می‌بینند، درک حاصل از آن به منتقد شدن بیشتر آن‌ها و کمتر از خود بیگانه شدنشان منجر می‌شود.

جدول یک: مقایسه‌ی آموزش بانکی و آموزش مبتنی بر طرح مسأله

آموزش بانکی	آموزش مبتنی بر طرح مسأله
تربیت به‌عنوان تمرین سلطه	تربیت به‌عنوان تمرین آزادی
دیدن جهان به‌عنوان واقعیتی ایستا	دیدن جهان به‌عنوان واقعیتی پویا و در حال دگرگونی
مقاومت در برابر گفت و شنود	وجوب گفت و شنود
آموزنده آبزه و پیرو است	آموزنده سوژه و تصمیم‌گیرنده است

1. Praxis
2. Co-Intentional
3. Narration
4. Banking Model
5. Ontological Vocation
6. Fellowship
7. Solidarity
8. Problem-Posing Model
9. Libertarian Education

آدمیان به‌عنوان موجوداتی بی حرکت و منجمد	آدمیان به‌عنوان موجوداتی ناتمام، دگرگونی‌پذیر و درگیر در فرایند شدن ^۱
تأکید بر تداوم (پایایی، ثبات)	تأکید بر تغییر

اما پرسشی که پیش می‌آید این است که چگونه می‌توان آموزش مبتنی بر طرح مسأله را انجام داد؟ آن‌گونه که فریره در این کتاب به تصویر کشیده است، در آموزش مبتنی بر طرح مسأله، عمل و اندیشه، عمل‌گرایی و تأمل، و آموزش و پژوهش باهم پیوند خورده‌اند. این آموزش از طریق کاربرد گفت و شنودی که بر عشق عمیق به جهان و جهانیان، فروتنی، اعتماد، ایمان، و امید استوار است و با استفاده از پژوهش تماتیک انجام می‌گیرد. از نگاه فریره یکی از نیازهای اساسی آدمی، نیاز به گفت و شنود است. آدمیان اساساً موجوداتی ارتباطی هستند و بی‌ارتباط با یکدیگر نمی‌توانند حقیقتاً انسان باشند. اگر از این ارتباط پیشگیری شود، آدمی را تنزل داده‌ایم و تا حد اشیاء رسانده‌ایم و به سخنی دیگر بر او ستم کرده‌ایم. مراد از پژوهش تماتیک، پژوهشی است که در راستای رمزگشایی از جهان موضوعی افراد جامعه‌ی محلی و با مشارکت فعالانه‌ی آن‌ها در نقش همکاران پژوهشی صورت می‌گیرد. در نخستین گام این پژوهش، پژوهشگران باید به بینشی کلی از بافت پژوهش برسند و در دیدارهای پی در پی خود از آن بافت تلاش کنند تا عناصر تشکیل دهنده‌ی آن را از هم جدا کنند و به درک روشن‌تری از کلیت و چگونگی بر هم کنش اجزاء تشکیل دهنده‌ی آن برسند. با این کار می‌توان با یاری متخصصان دیسیپلین‌های مختلف، وضعیت کنونی و عینی یادگیرندگان را به شکل رمزنامه‌هایی که بازنمایی وضعیت وجودی افرادی است که تم‌های آنان مورد بررسی قرار می‌گیرد و به‌صورت «بادبزن تماتیک»^۲ سازماندهی شده‌اند در اختیار افراد قرار داد. بادبزن تماتیک اشاره به آن دارد که وقتی آموزنده بر رمزنامه تأمل می‌کند، رمزنامه در راستای دیگر تم‌ها گشوده شود. به این ترتیب یادگیرنده و آموزشیار از طریق گفت‌و‌شنود به کاوش تم‌های موجود می‌پردازند. رمزنامه‌ها آنان را به چالش می‌کشد و پاسخی نه تنها در سطح عقلانی بلکه در سطح عمل برمی‌انگیزاند.

در این اثر، تمام تلاش فریره آن است که به ما بگوید، ما نمی‌خواهیم چیزی به یادگیرندگان آموزش دهیم، حتی نمی‌خواهیم برای آن‌ها دگرگونی بیافرینیم، بدتر آن که نمی‌خواهیم به‌وسیله‌ی آن‌ها دگرگونی بیافرینیم. بلکه می‌خواهیم با آن‌ها دگرگونی بیافرینیم. چنین چیزی در صورتی رخ می‌دهد که مواجهه‌ای مهربانانه، دلیرانه، و فروتنانه با آن‌ها داشته باشیم. اگر چنین مواجهه‌ای را نداشته باشیم، انعطاف‌ناپذیر خواهیم شد و دیگران را به چشم شیء خواهیم دید. به‌جای آن‌که زندگی آن‌ها پرورش دهیم آنان را می‌کشیم و به‌جای جست و جوی زندگی از آن فرار می‌کنیم. این است خوی یک ستمگر!

نظر دو تن از صاحب‌نظران معاصر حوزه آموزش بزرگسالان درباره‌ی این کتاب

نگارنده‌ی این نوشتار، برای آن‌که دریابد کتاب حاضر چه نقشی در شکل‌گیری دیدگاه صاحب‌نظران معاصر داشته است با چند تن از آن‌ها ارتباط برقرار نمود و از آن‌ها خواست به پرسش زیر پاسخ دهند. دو نفر به پرسش پاسخ دادند که در پی می‌آید.

پرسش: یکی از دگرگونی‌هایی را که خواندن کتاب «آموزش ستمدیدگان فریره» در فلسفه و عمل آموزشی شما داشته است را بیان فرمایید؟

جین ولا^۳ (بنیان‌گذار آموزش گفت و شنودی در جهان)

«من این کتاب را زمانی خواندم که در دهه‌ی ششم زندگی خود بودم. به‌عنوان یک آموزشیار که در یک کشور در حال توسعه در آفریقا فعالیت می‌کردم، می‌دانستم کاری که انجام می‌دهم هم سیاسی و هم تربیتی است. فریره چارچوبی محکم و تازه برای دانش شهودوام فراهم ساخت.

1. Becoming

2. Thematic fan

3. Jane Vella

با خواندن کتاب آموزش ستمدیدگان (دو یا سه بار تا آن را بفهمم)، توانستم بر اساس خود آگاهی فردی و اجتماعی و همچنین آزادی تفسیر داده‌های تازه برحسب بافت و تجربه‌ی فردی، فلسفه‌ی آموزشی خود را قالب‌بندی کنم. من دریافتم چه زمان‌هایی به‌عنوان یک آموزشیار نقش سلطه‌جو را داشته‌ام و رفتار خود را تغییر دادم.

خواندن این کتاب به من کمک کرد تا یک سیستم آموزشی مبتنی بر گفت‌وگوشنود تدوین کنم. سیستمی در حال رشد و بالندگی (www.globallearningpartners.com) که ریشه در آرزوی فریره دارد: من در پی آفرینش جهانی هستم که در آن بتوان راحت‌تر دوست داشت (برگرفته از پیش‌گفتار کتاب آموزش ستمدیدگان).

شاران میریام^۱ (استاد تمام دانشگاه جورجیا)

«فریره یکی از فیلسوفان بزرگ آموزش بزرگسالان است و تقریباً در هر برنامه‌ی آکادمیکی که می‌شناسم، این کتاب یا یک یا و گفتار از آن به‌عنوان تکلیف به دانشجویان داده می‌شود. فریره تأثیر عظیمی بر یکی از حوزه‌های آموزش بزرگسالان به نام کنش اجتماعی داشته است. کنش اجتماعی یکی از چیزهایی است که آموزش بزرگسالان را از توسعه‌ی منابع انسانی جدا می‌سازد. آموزش بزرگسالان در پی آن است که از طریق مخاطب قرار دادن نابرابری‌های اجتماعی زندگی مردم را بهتر کند. الگوی او معمولاً در برنامه‌های سواد آموزی استفاده می‌شود.

افزون بر کنش اجتماعی، اندیشه‌های او درباره‌ی یادگیری، به‌ویژه موضع مبتنی بر حل مسأله به‌جای استعاره‌ی آموزش بانکی اثر گسترده‌ای داشته است. همچنین تواناسازی افراد برای «نامیدن جهان» و به چالش کشیدن نابرابری‌ها با نظریه‌ی انتقادی و نظریه‌ی فمینیست پیوند خورده است. مزیرو^۲ که ارائه دهنده‌ی نظریه‌ی یادگیری تحولی است فریره را الهام بخش نظریه‌ی خود می‌داند.

فریره تأثیر عمیقی بر دیگر حوزه‌ها مانند مددکاری اجتماعی، توسعه‌ی محلی و توسعه جهانی داشته است...»

منابع

- Kanpol, B. (1999). *Critical pedagogy: An introduction* (2nd ed.). Westport, CT: Bergin & Garvey.
- Feinberg, W., & Torres, C. A. (2001). Democracy and education: John Dewey and Paulo Freire. *Educational Practice and Theory*, 23(1), 25-37.
- Whiteford, G. E., & Hocking, C. (Eds.). (2011). *Occupational science: Society, inclusion, participation*. John Wiley & Sons.
- Torres, C. A. (2014). *First Freire: Early Writings in Social Justice Education*. Teachers College Press.
- Freire, Paulo (1970). *Pedagogy of the Oppressed*, Translated by Myra Bergman Ramos, The Continuum Publishing Corporation, New York, NY.

1. Sharan Merriam

2. Mezirow